

ОСНОВНІ НАПРЯМКИ ПОДОЛАННЯ ДЕФОРМАЦІЇ ПРАВОВОЇ СВІДОМОСТІ В УКРАЇНІ

ПАМПУРА Максим Валерійович - кандидат юридичних наук, здобувач Харківського національного університету внутрішніх справ

УДК 316.4

Раскрыто содержание понятия «деформация правосознания». Дан анализ особенностей форм проявления деформации индивидуального, группового и общественного правосознания в современном трансформирующемся обществе. Определены основные возможные направления преодоления и предупреждения существующих форм деформации правосознания в современной посттоталитарной Украине.

Ключові слова: *правова свідомість, деформація правосвідомості, індивідуальна правосвідомість, групова правосвідомість, суспільна правосвідомість, подолання деформацій, попередження деформацій.*

Постановка проблеми

Сучасне українське суспільство є суспільством перехідного періоду, що трансформується у напрямку демократії. Третє десятиліття в ньому відбуваються соціально-економічні, політичні, правові та культурні перетворення, які досить часто характеризуються безсистемністю і суперечливістю, що безпосередньо відбивається на стані як індивідуальної та групової, так і суспільної правосвідомості. Феномен деформації правової свідомості, як соціальне явище, детерміноване цілою низкою загальних і спеціальних факторів, знаходить свій прояв у різних формах і видах, має глибоке історичне коріння й потребує детального вивчення з метою пошуку ефективних напрямків його подолання та попередження.

Аналіз останніх досліджень

і публікацій

Теоретичні дослідження питань формування та розвитку правосвідомості проводилися такими відомими вченими, як Г. Єфремова, О. Лукашева, В. Нерсисянц, А. Ратінов, М. Соколов, І. Фарбер та ін. Аналізу правосвідомості, її окремих характеристик та особливостей присвячені праці таких сучасних вітчизняних та зарубіжних дослідників, як М. Агєєва, К. Бельський, В. Демічева, О. Денисова, М. Вопленко, І. Жданов, Т. Мартинюк, В. Мухін, О. Скакун, Я. Турбова та ін. Проблема деформації правосвідомості досліджувалася у працях П. Баранова, М. Горшкова, Н. Гранат, І. Карпеця, В. Коробки, О. Мельничука, В. Плетнікова.

Не вирішені раніше проблеми

Характерні для функціонування посткомуністичних політичних систем інституціональні і соціокультурні зміни у суспільстві відбиваються, зокрема, на процесі формування і функціонування правової свідомості, досить часто призводячи до її деформації, тож наразі уявляється необхідним дослідити особливості та можливі шляхи подолання деформації правової свідомості в сучасному українському суспільстві.

Метою статті є дослідження питання подолання деформації правової свідомості у суспільстві, яке трансформується, що передбачає уточнення поняття «деформація

правосвідомості», визначення особливостей прояву деформації в індивідуальній, груповій та суспільній правосвідомості та аналіз основних шляхів і напрямків подолання існуючих форм деформації правової свідомості в сучасній Україні.

Виклад основного матеріалу

Термін «деформація правової свідомості» використовується у юридичній науці для характеристики усталених змін психіки суб'єктів, які відбивають їх негативне ставлення до права й визначають причини неправомірної поведінки [1, с.30; 2, с.26]. У найзагальнішому вигляді деформацію правової свідомості можна визначити як викривлення ідейно-психологічної структури особистості, «руйнування» позитивних ідей, переконань, почуттів, установок [3, с.16]. Сучасні дослідники відзначають, що деформація правосвідомості, як складне соціальне та ідейно-психологічне явище правового життя суспільства, охоплює собою всі рівні і види правосвідомості та знаходить свій прояв у індивідуальній, груповій і суспільній правосвідомості, виявляючись у буденному, теоретичному та професійному її різновидах [2, с.26].

Проблема розробки шляхів і методів подолання деформації правової свідомості є вкрай складною. Як відзначає В. Петров, організація роботи з подолання деформації правосвідомості повинна мати свою стратегію, а саме: бути націленою на вирішення завдань щодо подолання цього негативного явища; враховувати реально існуючі процеси і протиріччя соціального життя, що породжують дане явище; визначати основні напрямки подолання окремих форм і видів прояву деформації правової свідомості; формулювати завдання та засоби даної діяльності [4, с.153]. Завданням такої діяльності є поступове скорочення та, зрештою, подолання деформації правової свідомості. Хоча, як підкреслюють сучасні дослідники, «тотальність і багатовимірність феномену деформації правосвідомості у сучасному світі зумовлюють принципову неможливість її нуліфікації» [5, с.173], тож мова, насправді, має йти

про вироблення ефективної стратегії щодо скорочення кількості та рівня її проявів.

Подолання деформації правової свідомості (або зменшення негативного впливу цього небезпечного явища) як складний процес передбачає два загальних аспекти його реалізації – попередження деформації та її запобігання. Якщо попередження складається із заходів, спрямованих на виявлення і усунення негативних факторів соціального середовища, які виступають як причини та умови деформації правової свідомості, то запобігання складається із заходів, які застосовуються з метою недопущення викривлення правової свідомості та їх подолання [4, с.169].

Попереджувальні засоби доцільно використовувати для подолання деформації суспільної та групової правосвідомості, насамперед, таких її форм, як правовий інфантилізм, правовий нігілізм і правовий фетишизм. Вони можуть застосовуватися й на індивідуальному рівні для попередження, а також подолання деформації індивідуальної правосвідомості шляхом усунення причин і умов, які її породжують. Їх використання має супроводжуватися системою соціально-економічних, соціально-політичних, правових, організаційних та інших заходів, проведених державою і суспільством з метою підвищення правосвідомості та подолання випадків її викривлення.

Засоби примусу безпосередньо пов'язані із застосуванням до правопорушників заходів кримінально-правового, адміністративно-правового та іншого характеру. Їх використання можливе лише по відношенню до осіб з переродженою правосвідомістю, викривлені правові погляди й уявлення яких проявляються у здійсненні злочинів та інших правопорушень. Примусові заходи, пов'язані з застосуванням покарання або інших стягнень, за дотримання принципів законності, невідворотності та справедливості, сприяють закріпленню в суспільній, груповій та індивідуальній свідомості вимог правових норм, тобто виступають важелями підвищення правової свідомості та подолання проявів її деформації.

У залежності від масштабів розв'язуваних завдань, усі засоби щодо подолання (або зменшення негативного впливу) деформації правової свідомості можуть бути розподілені на загальні та спеціальні. До загальних відносяться засоби, які пов'язані з удосконаленням економічних, політичних, соціальних та інших інститутів держави, усуненням із життя суспільства кризових явищ і диспропорцій. Вони об'єктивно сприяють подоланню деформації правової свідомості шляхом зниження рівня викривлення, зменшення масштабів поширення окремих форм її прояву та зменшення їх шкідливих наслідків. При цьому зазначені засоби, що застосовуються в основному у загальносоціальному масштабі, не мають спеціальної мети подолання деформації правосвідомості. На відміну від загальних, спеціальні заходи здійснюються з метою подолання різних форм деформації правосвідомості як у конкретних членів суспільства, так і в окремих соціальних, у тому числі й у професійних групах. Вони, на відміну від загальних, мають спеціальну мету та спрямовані на недопущення і подолання деформації правової свідомості. Спеціальні заходи є цілеспрямованими, їх застосування має здійснюватися з урахуванням тієї або іншої конкретної форми деформації правосвідомості, особливостей причин, що її породжують, та особистісних характеристик її носіїв [4, с.171].

Зазначені заходи щодо подолання деформації правової свідомості можуть застосовуватися на різних рівнях її функціонування. Так, на загальносоціальному рівні діяльність із подолання деформації правової свідомості полягає у розробці та здійсненні в масштабах всієї країни різних заходів економічного, політичного, соціального, правового, культурного та організаційно-управлінського характеру. Серед основних заходів щодо подолання деформації правової свідомості, здійснюваних у масштабах держави, важлива роль належить економічним перетворенням, які мають призвести до зростання виробництва, скорочення безробіття, підвищення рівня доходів населення та ін.

Велике значення у подоланні деформації правової свідомості мають заходи політичного характеру. Це, у першу чергу, зміцнення демократії, досягнення чіткого розмежування повноважень різних гілок влади, її децентралізація, формування розвиненого громадянського суспільства, розширення прав і свобод громадян та ін. Таким чином, вироблення ефективної стратегії щодо подолання деформації правосвідомості в Україні або скорочення кількості та рівня проявів різних її форм та видів виявляється тісно пов'язаним з питаннями подальшої трансформації українського суспільства на демократичних засадах, з «формуванням єдиного національного культурно-політичного поля, громадянської ідентичності, з успішністю розвитку громадської нації» [6, с.62].

У вирішенні сучасних завдань щодо подолання дефектів правової свідомості особливу роль відіграють заходи правового характеру. Це передбачає, насамперед, оновлення вітчизняного законодавства та приведення його у відповідність з вимогами нинішнього часу. Подолання деформації правової свідомості можливе лише на основі підвищення загальної та правової культури населення. Слід погодитися з думкою О. Данильяна, який наголошує на тому, що той рівень правової свідомості громадян України, що існує наразі, потребує доведення в найближчій перспективі до рівня правової свідомості сучасного демократичного суспільства [7, с.14]. А це передбачає реалізацію цілої низки заходів, зокрема, удосконалення правових норм, практики діяльності юридичних інститутів та правовідносин, політичної оцінки права, законотворчої і правозастосовної діяльності, покращення правового виховання та ін. Отже, до спеціальних правових заходів зведення до мінімуму можливих проявів деформації правової свідомості в Україні слід віднести:

- удосконалення правотворчості, забезпечення належної якості прийнятих законів, а також належної ролі закону в системі правових актів, їх узгодження, стабілізації та єдиного підходу в регулюванні суспільних відносин;

- зміцнення авторитету державної влади та підвищення ефективності механізму її дії (зміцнення законності, удосконалення системи правоохоронних органів і правозастосовної діяльності; підвищення ролі суду та ін.);

- підвищення рівня правової культури, поліпшення системи правової інформації, якості професійної освіти та виховання юристів, інших посадових осіб, а також громадян країни в цілому [8, с.527; 9, с.89].

Крім того, маємо зазначити, що в перехідний період розвитку суспільства правова політика держави має бути послідовною та соціально орієнтованою. Лише в цьому випадку вона викличе довіру і підтримку мас. Внаслідок цього в населення об'єктивно зростає інтерес до права, відбудеться переоцінка ролі й усвідомлення його цінності в суспільстві. Таким чином, створюватимуться реальні передумови до зміни негативного ставлення до права на повагу до нього. Важлива роль у цьому процесі має належати засобам масової інформації. Уявляється, що саме за ЗМІ сьогодні закріплена функція з ліквідації правового нігілізму серед населення. Насамперед, ЗМІ здатні зібрати в єдиному інформаційному просторі людей, пов'язаних певною проблемою у сфері права. Крім того, лише ЗМІ надають можливість висловлювати свою точку зору відкрито, виносячи її на обговорення, що створює поле для повноцінного діалогу. Нарешті, на відміну від інших політичних інститутів, ЗМІ – найбільш мобільний інститут. Відгук на запити аудиторії з'являється майже моментально, у той час, як інертні, бюрократизовані інститути влади реагують набагато повільніше. Це дає певний шанс владним структурам, громадянським об'єднанням вести процес формування правової свідомості активно, цілеспрямовано саме у сфері діяльності ЗМІ. Інститут ЗМІ, що активно розвивається у сучасному світі, здатний не тільки запустити процес з обговорення проблем правового нігілізму в умовах глобалізації, але й узяти на себе просвітницьку функцію щодо цього питання.

Подолання деформації правової свідомості на груповому рівні повинно в основному здійснюватися за допомогою спеціальних заходів, які покликані доповнювати й конкретизувати загальні. Це передбачає, що в справі подолання викривлення правосвідомості окремих соціальних груп, трудових і професійних колективів свою роль відіграють як зазначені вище методи загального характеру, так і спеціальні види, які розробляються та впроваджуються з цією метою. Серед спеціальних засобів, що використовуються на даному рівні, особлива роль належить тим, які застосовуються правоохоронними органами, освітніми установами, адміністраціями установ і організацій, а також різними засобами масової інформації [4, с.176]. Особливо актуальним є завдання подолання деформації правової свідомості юристів. Експерти відзначають, що формування високого рівня професійної правосвідомості юристів «повинно стати центральною ідеєю юридичної освіти, оскільки від якісного вирішення даного завдання безпосередньо залежить професійний рівень майбутнього фахівця: його компетентність, практична готовність до професії, стійкість до професійної деформації. Освічена особистість, маючи розвинену професійну правосвідомість, здатна стати активним носієм правової культури, ідей демократії та справедливості й, отже, успішно брати участь у вирішенні проблем зміцнення законності, підвищення правової культури і правосвідомості населення» [10, с.160].

Нейтралізація (або мінімізація) причин і умов деформації професійної правосвідомості, які зумовлені загальними зовнішніми чинниками, безпосередньо пов'язана із розробкою та здійсненням низки заходів соціально-економічного, соціально-політичного, соціально-правового, культурно-етичного і соціально-психологічного характеру. Подолання правового нігілізму, правового фетишизму та інших форм деформації професійної правосвідомості пов'язане із проведенням виваженої державної політики, що передбачає:

- створення та суворе забезпечення режиму законності;

- виконання та забезпечення передбачених відповідними правовими актами норм і гарантій соціального, правового та фізичного захисту працівників кримінальної міліції у справах дітей;

- створення системи моральних, матеріальних і соціальних стимулів праці, підвищення престижу професії та ін. [10, с.166].

До інших засобів подолання та попередження деформацій професійної правосвідомості відносяться:

- вдосконалення системи юридичної освіти (її фундаменталізація, поглиблення спеціалізації, зв'язків з юридичною наукою та юридичною практикою);

- оптимізація кадрової політики (підвищення якості кадрового забезпечення шляхом чіткого підбору професіональних кадрів відповідно до сучасних соціальних та правових реалій);

- заходи організаційно-управлінського характеру (розробка та запровадження діагностики психологічного клімату; застосування спеціальних психодіагностичних методів визначення особистісної схильності до деформації правосвідомості; соціальна реабілітація, запровадження процедури перевірки знань, особистих та ділових якостей майбутніх керівників та ін.);

- особисті зусилля працівників з оволодіння культурою, нормами права та моралі (самоосвіта, безперервне навчання, слідування етичним нормам та кодексу честі у професійній діяльності) [11, с.17; 10, с.181].

Спеціальні заходи щодо подолання деформації правової свідомості в окремих громадян на індивідуальному рівні мають здійснюватися в тісному взаємозв'язку з правовим вихованням. Вони повинні доповнювати й конкретизувати ті загальні заходи, які застосовуються державою в даному напрямку.

Подолання деформації правової свідомості в окремих громадян має здійснюватися з урахуванням того, чи супроводжувалося викривлення правової свідомості здійсненням злочину або іншого правопорушення [4, с.179]. У першому

випадку зазначена діяльність повинна містити в собі, поряд з виховно-попереджувальними заходами, і відповідні заходи примусового характеру. У тих випадках, коли різні форми прояву деформації індивідуальної правосвідомості не пов'язані зі здійсненням злочинів та інших правопорушень, їх подолання має будуватися лише з використанням виховних і спеціальних запобіжних заходів. Зазначену роботу повинні здійснювати різні державні органи, установи освіти, громадські організації, посадові особи і громадяни.

Важливим заходом, спрямованим на попередження деформації правосвідомості та подолання в ній пробілів і викривлень, є правове виховання, під яким розуміється цілеспрямована діяльність із трансляції (передачі) правової культури, правового досвіду, правових ідеалів і механізмів регулювання конфліктів у суспільстві [12, с.475]. Правове виховання має на меті розвиток позитивної правової свідомості людини та її правової культури в цілому. Основу правового виховання складає інформаційний підхід, котрий ґрунтується на тому, що формування позитивної правосвідомості та подолання випадків її деформації є можливими лише за умов отримання громадянами відповідних правових знань.

Можна визначити такі основні напрямки розвитку позитивної правосвідомості громадян України:

1) правовий захист і використання позитивних чинників правовиховного впливу. До основних позитивних чинників формування правової свідомості слід віднести: забезпечення правового захисту громадян правоохоронними органами і судом; гарантоване державою право на самозахист; загальне та спеціальне утримання в адміністративному і кримінальному праві як фактор формування поваги до приписів держави, правопорядку і правоохоронних органів; інформаційні відносини як чинник правокультурного наповнення інформаційного поля країни і правовиховного впливу на особу; правову освіту учасників педагогічного процесу як першу

ланку у формуванні правової свідомості громадян України та ін. [13, с.10-11];

2) протидія негативним чинникам формування правової свідомості особи, до яких може бути віднесено: корупцію, тіньову економіку, безробіття; вживання наркотичних і психотропних речовин; культ насильства та жорстокості на телеекранах, у пресі, творах кіно- та відеопродукції та ін. [14, с.101];

3) цілеспрямоване формування позитивних правових настанов як вирішальних чинників правомірної поведінки, зокрема, необхідність формування в особи почуття національної єдності, поваги до співгромадянина як основи індивідуальної правової культури та ін. [6, с.62].

Відзначимо, що правове виховання містить у собі, поряд із правовою, й інші види виховної діяльності. Їх використання має здійснюватися комплексно, на загальносоціальному, груповому та індивідуальному рівнях. При цьому, спеціальні заходи мають виходити із загальних, доповнювати та конкретизувати їх. Лише такий підхід в організації роботи щодо подолання деформації правової свідомості може дати необхідний позитивний ефект.

Висновки

Отже, основними напрямками щодо подолання (зниження рівня негативно-го впливу) та попередження виникнення і проявів деформації правової свідомості є впровадження комплексу заходів з підвищення політичної та правової культури громадян; удосконалення чинного законодавства; зміцнення законності та правопорядку, повага та належний захист прав особистості; проведення заходів із профілактики правопорушень; якісна професійна підготовка юристів; підвищення рівня правової освіти та правового виховання населення. Крім того, слід підкреслити, що вирішення проблеми подолання або попередження виникнення деформації правової свідомості в Україні знаходиться в безпосередній залежності від соціально-економічних, політичних, правових умов життя сучасного українського суспільства,

а також від рівня правової та загальної культури населення.

Література

1. Гранат Н. А. Деформация профессионального сознания личности работников правоохранительных органов и возможности ее профилактики / Н. А. Гранат // Проблемы действия права в новых исторических условиях : труды Акад. МВД РФ, 1993. – С. 30-43.

2. Вопленко Н. Н. Правосознание и правовая культура : учеб. пособие / Н. Н. Вопленко. – Волгоград : Изд-во ВолГУ, 2000. – 52 с.

3. Черкасова Е. В. Правосознание: понятие, признаки, функции / Е. В. Черкасова // Государственное строительство и право / Под общ. ред. Г. В. Мальцева. – Вып. XII. – М.: Изд-во Моск. гуманит. ун-та, 2005. – С. 9-18.

4. Петров В. Р. Деформация правосознания граждан России. Проблемы теории и практики: дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.01 / Петров Владислав Руфович ; Нижегородская академия МВД РФ. – Нижний Новгород, 2000. – 222 с.

5. Дручек О. В. Особливості правового нігілізму в Україні в період суспільної трансформації : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Дручек Олена Василівна ; Львів. держ. ун-т внутр. справ. – Л., 2011. – 223 с.

6. Требін М. П. Правосвідомість громадян України: стан та види деформації / М. П. Требін // Вісник Харківського нац. ун-у ім. В. Н. Каразіна. Серія: Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи. – 2009. – Вип.23. – С.59-62.

7. Данильян О. Г. Деякі проблеми формування правової культури у перехідному суспільстві / О. Г. Данильян // Державне будівництво та місцеве самоврядування : зб. наук. пр. / Акад. прав. наук України. – 2010. – Вип. 7. – С. 14–25.

8. Скакун О. Ф. Теория государства и права : учебник / О. Ф. Скакун. – Харьков : Консум; Ун-т внутр. дел, 2000. – 704 с.

9. Скакун О. Ф. Юридическая деонтология: [Учебник] / О. Ф. Скакун, Н. И. Овча-

АНОТАЦІЯ

Розкрито зміст поняття «деформація правової свідомості». Проаналізовано особливості форм проявів деформації індивідуальної, групової та суспільної правової свідомості у сучасному суспільстві, що трансформується. Визначено основні можливі напрямки подолання та попередження існуючих форм деформації правової свідомості в сучасній посттоталітарній Україні.

SUMMARY

The content of the notion «deformations of legal consciousness» is reveal. Analyzes of features of the main deformations of individual, group and public legal consciousness types in transformational society were prepared. The directions of prevention and overcoming of the legal consciousness deformations in post-totalitarian Ukraine are offered.

ренко / Под ред. проф. Скакун О. Ф. – Х. : Основа, 1999. – 280 с.

10. Жидовцева О. А. Особливості професійної правосвідомості працівників кримінальної міліції у справах дітей : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Жидовцева Ольга Анатоліївна ; Харк. нац. ун-т. внутр. справ. – Х., 2013. – 217 с.

11. Медведев В. С. Профессиональная деформация личности как проблема ОВД / Медведев В. С. // Психопедагогика в правоохранительных органах. – 1996. – № 1(3). – С. 15-17.

12. Баранов П. П. Правосознание и правовое воспитание / П. П. Баранов.

– Общая теория права : курс лекций. – Н. Новгород : Изд-во Нижегородск. ВШ МВД РФ, 1993. – С. 475–494.

13. Ганзенко О. О. Формування правової культури особи в умовах розбудови правової держави України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових вчень» / О. О. Ганзенко ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2003. – 16 с.

14. Калиновський Ю. Ю. Медійний вплив на процес формування правосвідомості та правової культури українського суспільства / Ю. Ю. Калиновський, С. Б. Жданенко // Грані. – 2005. – № 6. – С. 100-104.